

УДК 371.32:821

Система уроків за повістю Ярослава Стельмаха "Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера" (фрагмент)

6 клас

Анатолій Ситченко,

доктор педагогічних наук,

професор МНУ імені В.О. Сухомлинського

Етапний характер вивчення літературного твору в основній і старшій школі зумовлює передусім виклад відомостей про письменника та його твір. Шестикласникам доречно розкрити цікаві грані особистості митця й переповісти яскраві уривки з його життя. У підручнику подається стисла довідка про Я. Стельмаха [1: 176], яку варто розгорнути, ширше висвітливши характер письменника. До розповіді вчителя про нього можна включити такий матеріал: "Газета "Столичные новости" від 2001 р. (№ 48) із глибоким сумом писала:

"Його п'єси охоче брали режисери до постановки в театрі, у них прагнули грати актори, дивитися їх охоче йшли глядачі. Я. Стельмах висвітлював у людині головне — людську сутність, слабкість добра перед злом, стверджуючи високі якості людської душі.

Він їхав на своїх стареньких "Жигулях" на дачу. Раптом автомобіль втратив керування і врізався в "Ікарус", що йшов по зустрічній, вилетів на узбіччя й загорівся... Сталося це 4 серпня 2001 р.

Життя кращого драматурга України обірвалося на злеті, і втрата ця дійсно непоправна. Він був єдиним сучасним автором, п'єси і переклади якого йшли і йдуть по всій країні, і вже це одне давало надію, що теперішній розрив між сценою і літературою може бути подоланим..."

Вийшло, що в останній п'єсі Я. Стельмаха "Синій автомобіль" його драматичний герой знайшов таку саму смерть. Дружина письменника сказала про це так: "Славина загибель дійсно символічна, але я не вважаю, що своєю п'єсою він собі щось наврочив".

Ярослав дуже любив свого батька — Михайла Стельмаха. Але й переживав, щоб не дізналися, чий він син, бо хотів іти в літературу самостійно, своєю дорогою. Його дружина спересердя навіть радила взяти її прізвище, або обрати псевдонім, щоб ніхто не довідався про ці родинні стосунки. І сьогодні жодна людина не скаже, що Ярослава витяг у письменники його могутній батько. До речі, Михайло Панасович дуже бідкався, що Ярослав покинув наукову роботу й викладацьку посаду, пішов на творчі хліба.

Ярослав Стельмах був людиною неабиякої фізичної сили. Його потужні кулаки не лише стримували п'яних хуліганів, а й добре служили у важкій роботі. Якось товариш поскаржився, що недоброзичливий сусід звів біля його гаража кам'яну стіну, що заважала. Зайняв чужу територію і не збирається поступитися. Ярослав загадково посміхнувся й попросив товариша з'їздити за якоюсь дрібничкою до крамниці. Коли той повернувся, стіна вже була розтрощена на дрібні

каміння. За кілька хвилин і без жодних інструментів! Письменник гостро не терпів несправедливості й завжди виступав проти кривди". (За матеріалами інтерв'ю Л. Стельмах у газ. "Бульвар Гордона", 2005, № 4 та її книги "Мій кіт за тобою скучив".)

Варто підкреслити особливе ставлення Ярослава Стельмаха до дітей, для яких він написав багато цікавих і добрих творів, як драматичних, так і прозових. Автор намагався розкрити романтичний світ підлітків, показати їхню кмітливість і винахідливість, веселу вдачу та мрійливість. Вдалося це йому і в повісті "Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера", уривки з якої прочитають шестикласники вже на **першому уроці** вивчення твору.

Первинне читання — наступний етап вивчення названої повісті Ярослава Стельмаха. Обравши подієвий шлях аналізу, опрацювання твору треба почати з першого розділу: **Зоологія і комахи. "Відпустіть нас до бабусі"**. Плануючи роботу на уроці, слід зважати на те, що для прочитання уривка потрібно 3—4 хвилини. Оскільки йдеться про ознайомлення учнів із текстом художнього твору, то заздалегідь має бути проведена словникова робота і зроблена настанова до первинного читання розділу. Шестикласники зможуть уточнити свої поняття про рослинний (ботаніку) і тваринний (зоологію) світ і природознавчі науки; у настанові ж їм доцільно поради-ти таке: "Зверніть увагу на те, яка "знаменна подія" трапилася в житті школярів. Спостережіть, які виступи вчителів найбільше вплинули на хлоп'ячу уяву, збудивши інтерес до подорожі на село, "де жила Митькова бабуся". Питання настанови відбивають вузлові елементи вступної частини повісті й тим загострюють увагу читачів-учнів до значущих компонентів розділу.

Зміст обговорення прочитаного умовно складається з трьох емоційно-сміслових частин: емоційно-відтворювальної, власне аналітичної та підсумкової, синтетичної. Такий поділ відповідає психологічним особливостям художнього сприймання (за О. Никифоровою) і стосується не лише твору загалом, а й розділів зокрема, що розглядаються як самодостатні художні замальовки.

Бесіда за змістом першого розділу може мати такі запитання:

1. Який настрій панував на класних зборах? Чим він викликаний?
2. Як сприйняли хлопці завдання своєї ботанічки? Що їх найбільше захопило?
3. Чому батьки сумнівалися в доцільності поїздки хлопців на село?

Зважаючи на те, що зміст прочитаної частини повісті має вступний характер та експозиційне значення, на цьому ж уроці варто прочитати й наступний, другий розділ твору, що служить зав'язкою подій (поняття про сюжет і його частини в шестикласників уже є).

Прочитання **другого розділу** повісті також триватиме не більше 4 хв. Замість настанови учням досить буде заздалегідь поставити запитання:

1. Із яким настроєм хлопці приїхали в село до бабусі?
2. Чим незнайомиць не сподобався хлопцям (із підручника)?

Відповідями на ці запитання завершиться робота учнів над фрагментами твору на першому уроці.

Певний час у кінці заняття варто відвести на настанову й пояснення домашнього завдання. Розділи третій і четвертий учні спроможні прочитати самостійно. Загострити їхнє сприйняття цих частин повісті допоможе творче завдання (на вибір учнів):

1. Описати лісове озеро з власної уяви.
2. Намалювати загадкову тварину, що начебто живе в озері.
3. Дібрати свої заголовки до прочитаних розділів твору.

Другий урок вивчення повісті Я. Стельмаха "Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера" (фрагментів) варто почати з обміну загальними враженнями від особи письменника та всіх прочитаних частин його твору. *Наприклад:*

1. Чи цікаво вам читати пригодницькі твори? Які з них найбільше сподобалися? Чим саме?
2. Який інтерес у вас виник до особи письменника? Назвіть риси його вдачі, що вам імпонують.
3. Перекажіть або зачитайте події з прочитаного, що вам запам'яталися.
4. Зачитайте назви, які ви дібрали до прочитаних розділів.
5. Спираючись на назви до прочитаних уривків, стисло перекажіть їх.
6. Яким ви уявляєте лісове озеро? Хто з вас хоча б один раз був на його березі, купався в ньому? Розкажіть про це.
7. Яку таємницю ховає це озеро? Чому вона привертає увагу хлопців?
8. Якою ви уявляєте тварину з лісового озера?

Відповідаючи на ці запитання, шестикласники пригадують героїв творів В. Нестайка "Тореадори з Васюківки", В. Близнаця "Звук павутинки", розповідають про своє захоплення веселими пригодами, цікавими подіями, загадковими фактами. Оскільки в підлітків цього віку незначний інтерес до авторів виучуваних творів, то слід спеціально зосередитися й на особі Я. Стельмаха, поглибивши в дітей враження від цієї людини, які в них могли виникнути з розповіді про письменника на попередньому уроці. Шестикласники завважать почуття справедливості й людяності, якими керувався в житті Я. Стельмах.

Заголовки до 1—4 розділів повісті служать опорними сигналами, що сприяють відтворенню прочитаного та його міцнішому запам'ятовуванню. Найбільш влучні назви до фрагментів тексту дають змогу визначити істотне в уривку, саме те, що відрізняє його від інших розділів. Звичайно, вчитель може дати й власний варіант цього своєрідного плану: 1. Знаменна подія. 2. Неприємний суб'єкт. 3. Курінь. 4. Загадкова істота.

Глибшому сприйняттю художніх картин сприяє активізація чуттєвого досвіду читачів-учнів. Доречно відновити в їхній уяві побачене й пережите, чим посилити емоційний струмінь описів із твору. Тим більше,

що в повісті автор не подає викінченого малюнка лісового озера, передаючи його характер, а не зовнішній вигляд.

Учні можуть обговорити малюнок Оленки Пелешенко, яка виявила своє бачення таємничої тварини з лісового озера (за підруч.). Пожвавлення в школярів викличе й огляд малюнків, які виконують їхні однокласники до подій із твору. Учні мають переконатися, в якій мірі ці малюнки наближені до художніх картин із повісті Я. Стельмаха. Їм важливо вказати на спільні й відмінні риси ви-творів образотворчого та словесного мистецтва.

На цьому уроці варто прочитати п'ятий розділ вивченої повісті, на що піде до 5 хв. Замість настанови учням може бути запропонована низка запитань:

1. З якою метою хлопці вирушили до лісового озера?
2. Що вразило друзів на березі озера?
3. Для чого вони вирушили до бібліотеки?

Питання носять переважно репродуктивний характер і сприяють виразнішому відтворенню в уяві ключових елементів уривка, внаслідок чого відбувається глибше розуміння змісту й художніх цінностей твору (за Є. Сверстюком). Після прочитання цього фрагмента доцільно дещо перефразувати питання бесіди про перші враження учнів від його змісту і значення, надавши їм більшого аналітико-синтетичного спрямування. *Наприклад:*

1. Якою ганьбою вкрив себе Сергій?
2. Чи справжні друзі Митько й Сергій? Доведіть.
3. Що єднає хлопців між собою та рухає їхніми вчинками?

Шестикласникам важливо дати морально-етичну оцінку не лише факту, що Сергій заснув на варті, а й тому, як він сам поставився до свого вчинку, ганебного для кожного вартового. Водночас цікаво спостерегти й те, як Сергій зреагував на сплячкого (на посту!) Митька: "...витагнув ковдру, обережно вкрив товариша...". Така дбайливість засвідчує дружні почуття, що ріднять хлопчаків. Єднає їх і природна допитливість, що пробуджує інтерес до вивчення природи, приводить до переконань у тому, що знання допомагають не лише пізнавати світ, а й сприяють успішній життєдіяльності.

Другий урок вивчення фрагментів повісті Я. Стельмаха "Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера" слід завершити постановкою і поясненням домашнього завдання, що стосується самостійного прочитання шестикласниками шостого розділу і пояснення його змісту і значення. Учитель може використати такий варіант цього інструктажу:

"Уважно прочитайте фрагмент. Запам'ятайте цікаві відомості про тваринний світ, які виявили Сергій з Митьком. Що їх найбільше вразило? Подумайте, як можна назвати емоційний стан друзів у цей час? Ви-значте, які їхні припущення можуть становити певний інтерес? Встановіть, що в діях і планах хлопців здатне викликати лише поблажливу посмішку? Охарактеризуйте Сергія з Митьком, посилаючись на їхні плани й дії. Замисліться, чи хотіли б ви з ними дружити?"

Наступний, **третій урок** вивчення цього твору Я. Стельмаха має заактуалізувати учнівські враження від попередньо прочитаних розділів і зосередити увагу шестикласників на перевірці домашньої роботи. У них треба поцікавитися таким:

1. Які події чи повідомлення з тексту найбільше запам'яталися? Розкажіть (або зачитайте) про них.
2. Хто з персонажів постійно бере в них активну

участь? Як називаються такі літературні герої?

3. Охарактеризуйте образи Сергія і Митька, визначивши авторські прийоми їх творення.

4. Хто з друзів є провідником усіх справ? Що їх єднає і чим вони різні?

5. Яке ставлення автора до Митька і Сергія? Чи подобаються вони вам?

Зактуалізувавши важливі фрагменти тексту (розповіді вчених, Митькові припущення), доцільно зосередитися на головних персонажах: образах Сергія та Митька, які завжди на передньому плані усіх описуваних у цьому творі подій. Варто поцікавитися в учнів їхніми враженнями не лише від змальованих подій, а й зображених літературних героїв. Адже подієвий шлях аналізу передбачає послідовний розгляд основних змістово-формових компонентів прочитаного тексту за схемою "подія — образ — думка (ідея)". Хоча в методичній літературі на означення цього типу аналізу використовуються різні терміни — "цілісний", "послідовний", "услід за автором", "за розвитком дії" тощо, пропонуємо назвати його *подієвим*, адже, по-перше, (на це вказує і Є.Пасічник) будь-який спосіб аналізу має бути послідовним, як, до речі, й цілісним; по-друге, в його основі — власне спостереження за розвитком подій у творі. Розглянемо загальну структуру подієвого аналізу художнього твору.

Перша група питань алгоритму стосується таких вузлових питань:

1. Первинне враження від прочитаного.

2. Вибрані епізоди з тексту.

Друга група:

1. План твору.

2. Переказ прочитаного.

3. Головні герої, інші образні складники твору.

Третя група:

1. Причиново-наслідкові зв'язки між подіями у творі.

2. Зв'язки з іншими художніми творами.

3. Загальне враження від вивченого твору.

Так окреслюється схема аналітико-синтетичної роботи вчителя й учнів над текстом художнього твору за подієвим її варіантом: *уринок* → *образ* → *ідея*.

Ключовими словами аналізу є план твору, переказ прочитаного, зміст, порядок і значення подій у творі. Чільними складниками дидактичної мети в цьому випадку є встановлення читачами часових і причиново-наслідкових зв'язків між подіями у творі; інші часткові цілі — відтворення в уяві художніх картин з тексту, виділення епізодів твору, переказ прочитаного — є похідними, що не применшує їх ролі у розвитку в школярів читацьких умінь цього типу. Характерними засобами подієвого аналізу художнього твору є план прочитаного, а також дослідницьке завдання: з'ясувати тенденційність порядку зображуваних у творі художніх картин. Логіка цієї роботи як над фрагментом твору, так і його текстом загалом та сама, як це помітно на прикладі вивчення прочитаних розділів повісті Я. Стельмаха [2—4].

Стійку технологічність алгоритму (який більше розрахований на вчителів) пом'якшує система побудованих за ним загальних, типових для цього шляху аналізу навчальних завдань, де відтворені зміст і способи основних розумових дій учнів. *Наприклад:*

1. Скажіть, що вам найбільше сподобалося в прочитаному творі (вразило, обурило, здивувало тощо).

2. Назвіть уривки з тексту, які особливо запам'ятались. Перекажіть (або зачитайте) їх.

3. Складіть план уривка, який найбільше привабив (або запам'ятався). Доберіть до нього влучну назву.

4. Поділіть текст твору на частини, визначте в ньому окремі епізоди. Доберіть до них заголовки.

5. Запишіть назви частин твору за їх порядком у тексті. (При потребі план твору можна зробити і складним, розкривши детальніше у підпунктах зміст кожної його частини).

6. Перекажіть (усно, письмово, детально, вибірково, стисло) за планом прочитаний твір (або уривки з нього).

7. Скажіть, хто з персонажів (або інших образів) твору привернув вашу увагу найбільше. Чим саме? Розкажіть про них.

8. Визначте, в яких словах і виразах з тексту відчувається авторське ставлення до зображуваного. Яке воно?

9. Поміркуйте, до якої думки приводить автор певним порядком подій, зображених у творі?

10. Пригадайте, які твори на подібну тему ви вже читали? До яких роздумів вони вас приводять?

11. Поясніть, яке у вас виникло ставлення до прочитаного.

Наступні — сьомий і дев'ятий розділи — учні опрацюють удома. Для цього їм треба порадити прочитати текст у підручнику-хрестоматії до кінця (а бажаючі — й повість загалом). Учням варто порадити підготуватися переказувати випадки з полювання, про які розповідає Митько, помітити й пояснити засоби комічного в описах підготовки хлопців до ловів загадкового звіра, потрапляння діда Трохима у пастку, "неслухняної" курки тощо. Шестикласники мають визначитися і щодо свого ставлення не лише до Митька та Сергія, а й до Василя, вказати на спільні риси хлопчаків: творчу уяву й фантазію, романтичне захоплення й замріяність, життєву активність і людяність.

Робота над повістю Я. Стельмаха "Митькозавр із Юрківки..." на **четвертому уроці** вбере у себе ключові питання попереднього обговорення раніше прочитаних розділів і включатиме нові елементи, що викличуть свіжі враження шестикласників від прочитаного. Головне, щоб вона носила переважно синтетичний характер і максимально відповідала сутності третьої стадії художнього сприймання (за О. Никифоровою), тобто мала підсумкове та особистісне значення для школярів.

Подаємо вузлові питання підсумкової бесіди за повістю Я. Стельмаха:

1. Чим привабливі твори, подібні до повісті "Митькозавр із Юрківки..."? Назвіть їх. Поясніть свою зацікавленість.

2. Перекажіть (або зачитайте) уривки з прочитаного, що найбільше захопили або розважили.

3. Зіставте авторські заголовки до розділів твору з власними. За якими з них вам простіше переказати весь текст?

4. Поясніть особливості сюжету повісті, визначте його основні частини.

5. Назвіть і схарактеризуйте головних героїв твору.

6. Чи можна до них віднести й образ Василя? Які риси вдачі звели їх біля лісового озера?

7. Яке ви помітили авторське ставлення до героїв? Хто з них найбільше відповідає задуму письменника?

8. Назвіть ознаки повісті в прочитаному творі Я. Стельмаха. Чи можна її вважати пригодницькою або гумористично-сатиричною?

9. Які з вивчених творів подібні до повісті "Митькозавр із Юрківки..."? Чим саме?

10. До яких почуттів і думок приводять такі твори? Поясніть їхнє значення.

На підсумковому уроці доречно провести й велику письмову роботу, яка потребує стислої, проте доказової відповіді на поставлене запитання:

1. Чи до вподоби вам захоплення Митька і Сергія?
2. Чи здогадався дід Трохим, хто зробив йому шкоду?
3. Чи подобаються вам витівки Василя?
4. За що друзі мають дякувати Василю?
5. Який епізод із твору є кульмінаційним?
6. Чому автор обрав саме Митькове ім'я для назви твору?
7. Чи можна назвати цю повість Я. Стельмаха пригодницькою?
8. Чи хотіли б ви улітку пожити в курені на березі лісового озера?

Ця робота може бути як за варіантами, так і за власним вибором учнів. Вона висвітлює учнівські враження від прочитаного і допомагає вчителю збагнути зрушення підлітків у літературному та особистісному плані. Звичайно, слід максимально використати й методичний матеріал підручника літератури, зокрема за

рубриками: "Подумаймо разом" та "Чи знаєте ви, що...". Однак у цій справі треба зважати на всю повноту педагогічних умов: особистість учителя, психологічний портрет класу, літературний розвиток учнів, місцевість, у якій вони проживають, друзі, які їм до вподоби, знання з ботаніки та зоології тощо. Важливо не забувати, що й уроки мистецтва слова проводяться за дидактичними законами і потребують уваги до власне навчального процесу, який має свої закономірності.

Література

1. Мовчан Р.В. Українська література: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. — К.: Генеза, 2006. — 240 с.
2. Ситченко А.Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: моногр. — К.: Ленвіт, 2004. — 304 с.
3. Ситченко А.Л., Огренич Н.М. Аналіз епічного твору в 5-у класі: посіб. для вчителів. — К.: Ленвіт, 2007. — 96 с.
4. Ситченко А.Л., Шуляр В.І., Гладішев В.В. Методика викладання літератури: термінологічний словник / За ред. проф. А.Л.Ситченка. — К.: Вид. Дім "Ін Юре", 2008. — 132 с.
5. Стельмах Л. Мій кіт за тобою скучив. — К.: Ярославів Вал, 2004. — 336 с.